

Magdalena Dąbrowska

Instytut Filologii Rosyjskiej, Uniwersytet Warszawski, Polska

m.dabrowska@uw.edu.pl • <https://orcid./0000-0002-4014-4725>

O filozofii Immanuela Kanta w czasopismach rosyjskich początku XIX wieku (wokół dwóch przekładów rozprawy Jana Śniadeckiego *O filozofii*)

On Immanuel Kant's Philosophy in Russian Periodicals of the Early Nineteenth Century (Around Two Translations of Jan Śniadecki's Treatise *On Philosophy*)

Über die Philosophie Immanuel Kants in russischen Zeitschriften zu Beginn des 19. Jahrhunderts (im Zusammenhang mit zwei Übersetzungen der Abhandlung *Über die Philosophie* von Jan Śniadecki)

Słowa kluczowe: Immanuel Kant, Jan Śniadecki, filozofia, transfer kulturowy, przekład

Keywords: Immanuel Kant, Jan Śniadecki, philosophy, cultural transfer, translation

Schlüsselworte: Immanuel Kant, Jan Śniadecki, Philosophie, Kulturtransfer, Übersetzung

STRESZCZENIE

Artykuł zawiera wyniki badań z zakresu niemiecko-polsko-rosyjskich związków kulturalnych na początku XIX wieku. Podstawę metodologiczną stanowi teoria transferu kulturowego. W artykule została postawiona teza: kultura polska (artykuł Jana Śniadeckiego *O filozofii*, opublikowany w „Dzienniku Wileńskim” w 1819 r. i zawierający krytykę współczesnej filozofii niemieckiej) była pośrednikiem między kulturą niemiecką (filozofia Immanuela Kanta) a kulturą rosyjską (stołeczne i prowincjonalne czasopisma społeczno-kulturalne). Przedmiotem rozpatrzenia są dwa przekłady artykułu Śniadeckiego, opublikowane w 1819 roku w czasopismach „Wiestnik Jewropy” („Вестник Европы”, Moskwa; tłumacz nieznanym) i „Ukrainskij Wiestnik” („Український вестник”, Charków; tłumacz: Piotr Hułak-Artemowski). Przekład w czasopiśmie moskiewskim rozpoczął w Rosji dyskusję na temat filozofii Kanta (artykuły Michaiła Kaczenowskiego, Wasilija Androsowa i in.).

ABSTRACT

The paper presents the results of research into German–Polish–Russian cultural relations at the beginning of the 19th century. Its methodological framework is provided by cultural transfer theory. The paper advances the following thesis: Polish culture (Jan Śniadecki's article *On Philosophy*, published in „Dziennik Wileński” in 1819 and containing a critique of contemporary German philosophy) functioned as an intermediary between German culture (the philosophy of Immanuel Kant) and Russian culture (both metropolitan and provincial socio-cultural periodicals). The subject of analysis comprises two translations of Śniadecki's article, published in 1819 in the journals „Vestnik Evropy” („Вестник Европы”, Moscow; translator unknown) and „Ukrainskii Vestnik” („Украинский вестник”, Kharkiv; translator: Petr Hulak-Artemovsky). The translation published in the Moscow periodical initiated a discussion of Kant's philosophy in Russia (articles by Mikhail Kachenovsky, Vasily Androsow, and others).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel enthält die Ergebnisse von Forschungen zu den deutsch-polnisch-russischen Kulturbeziehungen zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Die methodologische Grundlage bildet die Theorie des Kulturtransfers. Der Artikel stellt folgende These auf: Die polnische Kultur (der Artikel von Jan Śniadecki „Über die Philosophie”, veröffentlicht 1819 in der Zeitung „Dziennik Wileński” und mit einer Kritik der zeitgenössischen deutschen Philosophie) war ein Vermittler zwischen der deutschen Kultur (Philosophie von Immanuel Kant) und der russischen Kultur (sozial-kulturelle Zeitschriften aus der Hauptstadt und der Provinz). Gegenstand der Untersuchung sind zwei Übersetzungen des Artikels von Śniadecki, die 1819 in den Zeitschriften „Wiestnik Jewropy” („Вестник Европы”, Moskau; Übersetzer unbekannt) und „Ukrainskij Wiestnik” („Украинский вестник”, Charkiw; Übersetzer: Petr Hulak-Artemowskyi) veröffentlicht wurden. Die Übersetzung in der Moskauer Zeitschrift löste in Russland eine Diskussion über Kants Philosophie aus (Artikel von Michail Katsenowski, Wassili Androsow u. a.).

Rozprawa Jana Władysława Śniadeckiego (1756–1830) *O filozofii*, powstała z zamiarem krytyki poglądów Immanuela Kanta (1724–1804), ukazała się po raz pierwszy w „Dzienniku Wileńskim” w 1819 roku¹. W tym samym roku została opublikowana w „Pamiętniku Lwowskim”². Na łamach pierwszego periodyku w roku 1820 ujrzał światło dzienne *Przydatek do pisma o filozofii*³, pomyślany przez Śniadeckiego jako odpowiedź na zamieszczoną w „Pamiętniku Lwowskim” krytyczną opinię o zawartej w poprzedniej rozprawie ocenie filozofii Kanta i rozwinięcie wyłożonych wcześniej głównych tez⁴. Praca *O filozofii* była opatrzona datą 24 marca 1819 roku i podtytułem „Rzecz czytana na sesji literackiej Uniwersytetu Wileńskiego dn. 15/17 kwietnia r. 1819”. Podtytuł *Przydatku do pisma o filozofii* brzmiał: „Rzecz czytana na sesji literackiej cesarskiego Wileńskiego Uniwersytetu dnia 15 maja 1820 v.s.”⁵.

¹ J. Śniadecki, *O filozofii*, „Dziennik Wileński” 1819, t. I, nr 5, s. 457–481.

² Idem, *O filozofii*, „Pamiętnik Lwowski” 1819, t. II, nr 7, s. 3–32.

³ Idem, *Przydatek do pisma o filozofii*, „Dziennik Wileński” 1820, t. II, nr 6, s. 121–152, nr 7, s. 241–272. Obie rozprawy zob. we współczesnym wydaniu: J. Śniadecki, *Wybór pism naukowych*, Warszawa 1954, s. 134–157, 158–169.

⁴ Philopolski [T. Dzieduszycki?], *Uwagi nad pismem Jana Śniadeckiego: o Filozofii*, „Pamiętnik Lwowski” 1819, nr 10, s. 296–309.

⁵ „V. s.” – łac. *veteris stili*, według starego stylu (kalendarza juliańskiego).

W 1821 roku oba dzieła znalazły się w zbiorze *Pisma o filozofii Kanta*, wydanym, zgodnie z zapisem na stronie tytułowej, „staraniem T. E. Szopowicza, a nakładem uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego”, po czym weszły do tomu czwartego *Pism rozmaitych* Śniadeckiego z 1822 roku oraz – już po śmierci autora – do tomu piątego jego *Dzieł* z 1837 roku⁶. Obydwie prace, pochodzące z wileńskiego okresu życia i twórczości Śniadeckiego⁷ i tworzące zasadniczy zrąb jego spuścizny filozoficznej, trafiały do rąk czytelników również w edycjach z lat późniejszych.

Rozprawy *O filozofii* oraz *Przydatek do pisma o filozofii* w krótkim czasie doczekały się tłumaczeń na język rosyjski. W 1819 roku wyszły dwa przekłady pierwszego dzieła: w numerze czerwcowym moskiewskiego czasopisma „Wiestnik Jewropy” („Вестник Европы”)⁸ oraz w numerze z tego samego miesiąca charkowskiego czasopisma „Ukrainskij Wiestnik” („Украинский вестник”)⁹. Przekład w periodyku moskiewskim ukazał się bez nazwiska tłumacza¹⁰. Przekład w czasopiśmie z Charkowa wyszedł spod pióra Piotra (ukr. Petra) Hułaka-Artemowskiego (1790–1865), poety, filologa, tłumacza, profesora i rektora uniwersytetu w Charkowie. Śniadecki jako autor został wymieniony w obydwu dziełach w przypisie do tytułu, w którym była zawarta także wzmianka o ich odczytaniu na Uniwersytecie Wileńskim. Przekład *Przydatku do pisma o filozofii* został zamieszczony w dwóch ostatnich numerach z 1822 roku „Wiestnika Jewropy”, podobnie jak rozprawa *O filozofii* bez wskazania tłumacza¹¹.

Na przekłady rozprawy *O filozofii* można spojrzeć przede wszystkim z dwóch perspektyw: po pierwsze z kontekście studiów nad recepcją filozofii Kanta w Rosji, po drugie z punktu widzenia rosyjskiej recepcji pism Śniadeckiego, przy czym nie tylko filozoficznych, ale także – polski uczony był bowiem polihistorem, znany ze wszechstronności swoich pasji naukowych nie tylko w kraju, ale i za granicą¹² – z zakresu krytyki literackiej, językoznawstwa, fizyki i in.¹³ Połączenie tych dwóch perspektyw pozwoli spojrzeć na tę rozprawę w kontekście zjawiska pośredniczenia kultury polskiej w transferze kultury niemieckiej na grunt rosyjski.

⁶ *Pisma... o filozofii Kanta za staraniem T.E. Szopowicza a nakładem uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [wyd. T.E. Szopowicz], Kraków 1821, s. 22–48, 49–114; J. Śniadecki, *Pisma rozmaite*, t. IV, Wilno 1822, s. 37–74, 75–142; J. Śniadecki, *Dzieła*, t. V, Warszawa 1837, s. 25–46, 49–114.

⁷ Zob. periodyzację w: E. Frykowski, *Poglądy społeczno-filozoficzne Jana Śniadeckiego*, Bydgoszcz 1985, s. 15–24.

⁸ [Я. Снядецкий], *О философии*, „Вестник Европы” 1819, № 11, июнь, с. 182–213.

⁹ Idem, *О философии*, перев. П. Артемовский-Гулак, „Украинский вестник” 1819, кн. 6, июнь, с. 285–329. Informacja o tłumaczu i języku oryginału znajduje się pod tekstem rozprawy.

¹⁰ Poeta Wilhelm Küchelbecker sugerował w dzienniku z 1832 roku, że przekład wyszedł spod pióra redaktora „Wiestnika Jewropy” Michaiła Kaczenowskiego. Zob.: В.К. Кюхельбекер, *Дневник (1831–1845)*, w: idem, *Путешествие. Дневник. Статьи*, Ленинград 1979, с. 201, 207.

¹¹ [Я. Снядецкий], *Прибавление к статье о философии*, „Вестник Европы” 1822, № 23, с. 205–236, № 24, с. 301–326.

¹² Teofil Ziemia pisał o nim: „Komuż [...] nieznane nazwisko owego męża, który nie tylko w kraju należał do najpierwszych w swym czasie znakomitości naukowych, ale także i u obcych zdołał pozyskać uznanie swej wiedzy obszernej a niepospolitych zdolności” – zob. T. Ziemia, *Jan Śniadecki na polu filozofii*, Kraków 1872, s. 3.

¹³ Oprócz nich można wymienić perspektywę translatoryczną. W niniejszym artykule zostanie ona pominięta.

Takie postawienie sprawy oznacza, że słowem kluczowym niniejszego artykułu powinien stać się właśnie „transfer kulturowy”. O ile bowiem słowo „recepca” (jako pierwsze nasuwające się na myśl przy podejmowaniu tego rodzaju badań) – od łac. *receptiō*: ‘przyjęcie’¹⁴ – skupia uwagę na samej kulturze przyjmującej (tu: rosyjskiej), o tyle „transfer” – od łac. *trans*: ‘poprzez, za czymś’, oraz *ferō*: ‘nieść, przenosić’¹⁵ – wskazuje na obecność nie tylko kultury przyjmującej, ale i kultury wyjściowej (tu: niemieckiej, ale i polskiej) oraz kultury pośredniczącej (tu: polskiej¹⁶). Za bardziej pojemne uznał pojęcie „transfer kulturowy” Mustafa Switat: „obejmuje [ono – M.D.] wszystkich uczestników [...] – zarówno reprezentantów kultury wyjściowej i przyjmującej (bezpośrednie podmioty transferu, bezpośredni dystrybutorzy), jak i zewnętrznych pośredników (podmioty pośrednie, pośredni dystrybutorzy), których rola do tej pory była niewyrazista”¹⁷. W niniejszym artykule chodzi o podkreślenie roli właśnie podmiotu pośredniczącego (Śniadeckiego jako osoby wypowiadającej się o filozofii Kanta). W tradycyjnych badaniach recepcyjnych (nad recepcją myśli czy to samego Kanta, czy to samego Śniadeckiego) ta rola mogłaby pozostać rozmyta. Dopiero po dokonaniu ustaleń z zakresu transferu filozofii Kanta za granicę można przejść do badań nad jej recepcją. Jak pisała bowiem Lena Magnone, badacz transferu „kończy swoją pracę tam, gdzie zaczyna ją ten, kto poszukuje recepcji *sensu stricto*: recepcja oznacza, że transfer kulturowy uznać trzeba za dokonany”¹⁸. Aby uczynić przyjęte założenie wstępne jeszcze bardziej czytelnym, warto powtórzyć za Dominikiem Pickiem, że „transfer kultury nie jest pojęciem tożsamym z wymianą kulturową”, gdyż oznacza „przyjęcie odmiennej perspektywy, zgodnie z którą czynnikiem umożliwiającym transfer jest nie siła oddziaływania kultury obcej, [...] ale gotowość do recepcji [...] treści w kulturze przyjmującej”¹⁹. Spośród pięciu elementów wskazanych przez Picka, bazującego na prekursorskich w rozpatrywanym zakresie ustaleniach Michela Espagne’a i Michaela Wernera²⁰, jako niezbędne w studiach nad transferem kultury, w niniejszym artykule na plan pierwszy zostaną wysunięte trzy środkowe: „koniunktura na recepcję nowych treści”, „dynamika procesów ich przy-

¹⁴ Zob.: *Słownik łacińsko-polski*, t. IV, red. M. Plezia, Warszawa 1999, s. 459.

¹⁵ Zob.: *Słownik łacińsko-polski*, t. II, red. M. Plezia, Warszawa 1999, s. 411. 522.

¹⁶ Podwójny status kultury polskiej – pośredniczącej i wyjściowej – wynika z tego, że Śniadecki, odnosząc się do filozofii Kanta, przedstawiał jednocześnie własne poglądy i one także – obok samych zapatrywań Kanta – stawały się przedmiotem dyskusji w Rosji.

¹⁷ Badacz dodawał, że „wówczas pojęcie pośrednika nabiera nowego znaczenia i jest przy tym dokładnym tłumaczeniem niemieckiego terminu transferowego *Vermittler*” – zob. M. Switat, *Transfer w myśli społecznej. Od transferu kulturowego do transferu między kulturami*, Warszawa 2020, s. 17.

¹⁸ L. Magnone, *Emisariusze Freuda: transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer intelektualnych przed drugą wojną światową*, t. I, Kraków 2016, s. 11.

¹⁹ D. Pick, *Czym jest transfer kultury? Transfer kultury a metoda porównawcza. Możliwości zastosowania transferts culturels na gruncie polskim*, w: *Monolog, dialog, transfer. Relacje kultury polskiej i niemieckiej w XIX i XX wieku*, red. M. Ziełińska, M. Zybur, Wrocław 2013, s. 256.

²⁰ Por.: M. Switat, op. cit., s. 117–118 i in. (tutaj także przegląd i krytyczne omówienie prac Espagne’a i Wernera).

swajania” oraz „osoby zapośredniczające te procesy”²¹. Wybór ten oznacza, że mniej uwagi zostanie poświęcone dalej samej filozofii Kanta i szczególnie poglądom Śniadeckiego, tym bardziej że obie kwestie doczekały się już licznych opracowań.

W momencie ukazania się w czasopismach „Więstnik Jewropy” i „Ukrainskij Więstnik” przekładu rozprawy *O filozofii* rosyjscy czytelnicy mieli już pewne wyobrażenie o spuściznie zarówno Śniadeckiego, jak i Immanuela Kanta, którego poglądom polski myśliciel poświęcił obszerne partie swojej pracy. Ważną rolę w rozpowszechnianiu wiedzy o obu autorach odegrały wydawnictwa periodyczne, przede wszystkim wychodzący od 1802 roku „Więstnik Jewropy”.

Aleksiej Krugłow wyodrębnił trzy etapy recepcji filozofii Kanta w Rosji przełomu XVIII i XIX wieku: od działalności na Uniwersytecie Moskiewskim w końcu XVIII wieku profesorów Johanna Wilhelma Ludwiga Mellmanna i Johanna Matthiasa Schadena, przez opublikowanie *Metafizycznych podstaw nauki o cnocie* (*Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre*) w przekładzie Jakowa Rubana z 1803 roku i artykułów o królewieckim filozofie w czasopismach pierwszej dekady XIX wieku, aż do polemiki wokół niego w latach 1817–1823, rozwijającej się również na łamach periodyków, już nie tylko stołecznych, ale i prowincjonalnych²².

Przy odtwarzaniu zagranicznej recepcji filozofii Kanta (czy jakiegokolwiek innego autora) znacznie trafniejsze niż przeprowadzanie periodyzacji, zawsze obciążonej pewną umownością, wydaje się wyszczególnienie kanałów jej przedostawiania się do poszczególnych krajów.

Szczególną uwagę należy zwrócić na kanał „uniwersytecki”, związany z działalnością publikacyjną i dydaktyczną wykładowców uczelni wyższych. W tym kontekście warto wspomnieć o Johannie Heinrichu Abichcie, filozofie niemieckim, profesorze uniwersytetów w Erlangen i w Wilnie, zwolenniku kantyzmu, popularyzatorze myśli Kanta na gruncie polskim²³.

Kontakty Rosjan z myślą Kanta miały w omawianym czasie czworaki charakter. Pierwszy sposób to osobiste spotkania: w 1789 roku do Królewca przybył Nikołaj Karamzin, a swoją rozmowę z Kantem – podsumowaną przywołaniem *Krytyki praktycznego rozumu* (*Kritik der praktischen Vernunft*) oraz *Metafizyki moralności*

²¹ Pierwszy został określony jako „przedmiot badań (jakie treści przekazywane są z kultury obcej do kultury przyjmującej?)”, ostatni zaś to „ogólny kontekst historyczno-społeczny” – zob. D. Pick, op. cit., passim.

²² A. Krouglov, *Jan Śniadecki i polemika wokół Kanta w rosyjskiej prasie początku XIX wieku*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3 (*Polemiki z Janem Śniadeckim*), przekł. A. Kondrat, red. R. Sprecht, oprac. nauk. A. Krouglov, T. Kupś, Toruń 2016, s. 23–38. W niniejszym artykule nazwisko badacza będzie zapisywane jako „Krugłow”.

²³ Zob.: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 4 (*Konkurs na katedrę filozofii w Uniwersytecie Wileńskim w 1820 roku*), oprac. T. Kupś, D. Viliūnas, Toruń 2017; *Johann Heinrich Abicht – filozof wileński. Działalność naukowa i dydaktyczna (1804–1816). Badania i źródła*, oprac. T. Kupś, J. Usakiewicz, D. Vilūnas, Toruń 2023; T. Kupś, *Abicht and Śniadecki: about a Turbulent Philosophical Dispute at the Imperial University of Vilnius in 19th century*, „Problemos” 2023, vol. 104, pp. 47–61.

(*Metaphysik der Sitten*) i komentarzem „wszystko jest proste, oprócz... jego [tj. Kanta – M.D.] metafizyki” – opisał w głośnych *Listach podróżnika rosyjskiego*²⁴. Warto dodać, że to właśnie Karamzin był założycielem czasopisma „Więstnik Jewropy” i w okresie, gdy stał na jego czele, ujrzał w nim światło dzienne pierwszy w Rosji artykuł o tym niemieckim myślicielu²⁵. Drugi to wspomniany „kanał” uniwersytecki: z filozofią Kanta zapoznawali się rosyjscy studenci, przy czym nie tylko, co eksponował wspomniany badacz, na Uniwersytecie Moskiewskim, ale również na uczelniach niemieckich. Jednym z nich był Aleksander Turgieniew, student Uniwersytetu w Getyndze: w rozprawie Kanta *Krytyka władzy sądszenia* (*Kritik der Urteilskraft*) mają korzenie zawarte w jego „dzienniku getyńskim” z lat 1802–1804 rozważania o wzniosłości²⁶. Po trzecie, rosyjscy odbiorcy poznawali filozofię Kanta w oparciu o same jego dzieła w języku oryginału lub w przekładach na różne języki, ukazujących się albo w wydaniach książkowych, albo w periodykach. Wydawnictw periodycznych dotyczy również czwarty kanał: oprócz przekładów rozpraw królewieckiego filozofa były publikowane tutaj ich omówienia, pióra nie tylko rodzimych, ale i obcych autorów. Do ostatniej grupy można zaliczyć rozprawę *O filozofii*, wypełnioną rozważaniami o „czterech [...] głównych występkach i wadach w nauce Kanta”²⁷.

Warto dodać, że o poszczególnych sposobach zapoznawania się Rosjan z filozofią Kanta daje pewne wyobrażenie literatura piękna XIX wieku. Za przykład może służyć scena w *Wojnie i pokoju* Lwa Tołstoja, gdy książę Andrzej Bołkoński przyznaje się do posiadania obszernego księgozbioru filozoficznego i w przededniu bitwy z Francuzami wybiera z niej dzieło Kanta²⁸.

Jan Śniadecki, nie tylko filozof, ale także astronom, matematyk, geograf, pedagog, krytyk literacki i teoretyk języka, zaistniał po raz pierwszy w „Więstniku Jewropy” w 1815 roku, wraz z ukazaniem się w nim przekładu jego rozprawy *O języku polskim*²⁹. Praca *O filozofii* zajmuje szóstą pozycję wśród przekładów prac Śniadeckiego w tym czasopiśmie. Jej opublikowanie pociągnęło za sobą zamieszczenie czterech kolejnych pozycji. Były to: szkic Michaiła Kaczenowskiego *Uwagi o artykule o filozofii*³⁰, stanowiący odpowiedź na krytyczną recenzję pisma *O filozofii* w gazecie „Kazanskije Izwiestija” („Казанские Известия”) pióra Dmitrija Aleksiejewa³¹, przekłady rozpraw Śniadeckiego: wspomnianego *Przydatku do pisma o filozofii* Śniadeckiego

²⁴ Н.М. Карамзин, *Письма русского путешественника*, в: idem, *Сочинения в двух томах*, т. 1, Ленинград 1984, с. 75.

²⁵ [Б.п.], *Кантова философия во Франции*, „Вестник Европы” 1802, № 6, с. 138–139.

²⁶ Zob.: M. Dąbrowska, *Dzienniki (przyszłych) historyków w perspektywie intertekstualnej: odwołania lekturowe w „dzienniku getyńskim” Aleksandra Turgieniewa*, „Prace Literaturoznawcze” 2025, t. XIII, s. 23–27.

²⁷ J. Śniadecki, *O filozofii*, w: idem, *Wybór pism naukowych...*, s. 138.

²⁸ Chodzi o wczesną redakcję powieści. Zob.: Л.Н. Толстой, *Полное собрание сочинений*, т. 9, Москва 1937, с. 449.

²⁹ Я. Снядецкий, *О польском языке*, „Вестник Европы” 1815, № 15, август, с. 175–205.

³⁰ К. [М. Каченовский], *Примечания на статью о философии*, „Вестник Европы” 1820, № 1, январь, с. 33–45.

³¹ Д. Алексеев, *Примечания на статью о Философии*, „Казанские Известия” 1819, № 99, с. 392–393, № 101, с. 401–402.

oraz *Ogólnych uwag o nauce umysłu ludzkiego i ogólnego przeglądu nauki Kanta* tegoż autora³², a także szkic Wasilija Androssowa *Uwagi o przydatku do artykułu o filozofii*³³. *Uwagi o artykule o filozofii* Kaczenowski zaczął od odnotowania jednoczesnego pojawienia się dwóch przekładów rozprawy *O filozofii*: „prawie w tym samym czasie przetłumaczona w Charkowie i w Moskwie, po czym przedłożona osądowi rozumnych i oświeconych czytelników w dwóch wydawnictwach periodycznych: «Ukraińskim Wiestniku» i «Wiestniku Jewropy»”³⁴. Na osobne odnotowanie z uwagi na treści wykraczające poza filozofię Kanta zasługuje szkic *O różnych interpretacjach filozofii niemieckiej*, także mający źródło w „Dzienniku Wileńskim”³⁵.

Dzieła filozoficzne zajęły zatem główne miejsce wśród prac Śniadeckiego publikowanych w „Wiestniku Jewropy”, a rozprawa *O filozofii* wzbudziła ożywioną dyskusję. Krugłow pisał nawet o „niespotykanym oddźwięku w rosyjskim imperium” wypowiedzi polskiego polihistora o Kancie³⁶. Czytelnicy moskiewskiego periodyku mogli zapoznać się także z przekładami jego publikacji o języku (wspomniana praca *O języku polskim*), literaturze (*O pismach klasycznych i romantycznych* oraz stanowiący jego kontynuację *List damy urodzonej w ziemi przemysłskiej do redaktora „Dziennika Wileńskiego”*³⁷) i historii (fragmenty pracy o Hugonie Kołłątaju³⁸).

³² Я. Снядецкий, *Общие замечания по поводу науки об уме человеческого и общий взгляд на состав кантовой науки*, „Вестник Европы” 1823, № 2, январь, с. 83–112.

³³ [В. Андроссов], *Замечания на Прибавление к статье о философии*, „Вестник Европы” 1823, № 3/4, февраль, с. 171–192, № 6, март, с. 85–109 (zob. współczesne wydanie: В. Андроссов, *Замечания на „Прибавление к статье о философии”*, в: *Кант: pro et contra*, Санкт-Петербург 2005, с. 1–20, https://russianway.rhga.ru/upload/main/06_Androssov.pdf [dostęp: 12 XI 2025 r.]). Zob. polski przekład: W.P. Androsow, *Przydatek do pisma o filozofii*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3, przeł. A. Kondrat, Toruń 2016, s. 109–134 (tłumaczka pominęła początkowy człon tytułu „uwagi o”; w dalszej części artykułu tytuł szkicu będzie przywoływany w tej skróconej postaci). Spośród dwóch zapisów nazwiska tego autora – Androssow i Androsow – będzie stosowany dalej drugi z nich.

³⁴ К. [М. Каченовский], *op. cit.*, с. 34.

³⁵ [Б.п.], *Нечто о разных толках Германской философии*, „Вестник Европы” 1817, № 20, с. 257–268. Wskazania na źródło pochodzenia „Dziennik Wileński” i tłumacza (Michaił Kaczenowski) widnieją pod tekstem artykułu („Из Дzien. Wil. – К.”). Mamy do czynienia tutaj z przekładem *Rozbioru dzieła pod tytułem: O Filozofii przez Felixa Jarońskiego...* Anioła Dowgirda, filozofa, profesora Uniwersytetu Wileńskiego. Zob.: A. Dowgird, *Rozbiór dzieła pod tytułem: O Filozofii przez Felixa Jarońskiego, z uwagami nad nim*, „Dziennik Wileński” 1817, t. 6, nr 31 (lipiec), s. 67–111, nr 32 (sierpień), s. 191–231, nr 33 (wrzesień), s. 283–351. Rozprawa Jarońskiego, duchownego, filozofa i teologa, jednego z pierwszych w Polsce zwolenników i popularyzatorów filozofii Kanta, była oparta na pracy *Elementa Philosophiae Methodo critica adornata* Gottfrieda Immanuela Wenzla z 1807 roku. W „Wiestniku Jewropy” ukazał się przekład fragmentu z numeru wrześniowego „Dziennika Wileńskiego”, zaczynającego się od stwierdzenia przełomowości filozofii Kanta, której skutkiem – nieprzewidzianym przez niemieckiego filozofa – było „powstanie różnych sekt i sporów filozoficznych, które się wylęły z jego reformy” (ibidem, nr 33, s. 322). Dalszą część tego fragmentu wypełniał właśnie przegląd sporów filozoficznych. Krugłow błędnie przypisał ten artykuł samemu Śniadeckiemu, zapewne z powodu zbieżności tytułu (A. Krouglov, *op. cit.*, s. 27). W kontekście wstępnych rozważań o uniwersytetach jako miejscu rozprzestrzeniania się wiedzy o filozofii Kanta można dodać, że artykuł ten zawierał wzmiankę o Johannie Heinrichu Abichcie – zob. A. Dowgird, *Rozbiór dzieła...*, nr 33, *op. cit.*, s. 324.

³⁶ A. Krouglov, *op. cit.*, s. 38.

³⁷ Я. Снядецкий, *О творениях классических и романтических*, „Вестник Европы” 1819, № 7, апрель, с. 193–204, № 8, апрель, с. 275–302; Я. Снядецкий, *Письмо к Редактору Денника Виленского*, „Вестник Европы” 1815, № 11, июнь, с. 245–251.

³⁸ *Письмо от Яна Снядецкого ко ксендзу Коллонтаю. Ответ ксендза Коллонтая*, „Вестник Европы” 1818, № 6, с. 86–91, 91–103.

W kontekście recepcji filozofii Kanta wymagają szczególnej uwagi wypowiedzi polskiego myśliciela o Kołłątaju. Tezy postawione w *Żywocie literackim Hugona Kołłątaja z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej...* były rozwinięte przez Śniadeckiego w rozprawie *O metafizyce*, opublikowanej w drugim tomie *Pism rozmaitych* w 1814 roku i stanowiącej w spuściźnie tego autora pierwszy ślad krytycznego stosunku do Kanta³⁹. Rozprawa została odnotowana w szkicu o *Pismach rozmaitych* Śniadeckiego w piśmie „Allgemeine Literatur-Zeitung” z 1815 roku⁴⁰.

W czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” dorobek Śniadeckiego był reprezentowany o wiele słabiej niż w „Wiestniku Jewropy”. Należy pamiętać jednak, że charkowski periodyk został założony znacznie później niż moskiewskie czasopismo i wychodził zaledwie przez cztery lata (1816–1819). W odróżnieniu od „Wiestnika Jewropy” nie rozwinęła się w nim dyskusja wokół rozprawy Śniadeckiego, ani zogniskowana na niej samej i poglądach polskiego autora, ani przenosząca punkt ciężkości na filozofię Kanta. Co najwyżej można doszukać się w charkowskiej edycji rozprawy *O filozofii* załączka wymiany zdań, którym były dwa przypisy do niego – redakcyjny (właściwie: drugi z dwóch przypisów redakcyjnych) oraz cenzorski: redaktorzy przypomnieli czytelnikom, że Śniadecki wypowiadał się z perspektywy katolicyzmu, a cenzor postawił autorowi zarzut niedostatecznej znajomości chrześcijaństwa⁴¹. Ani redaktorzy, ani cenzor nie uzasadnili swoich opinii. W kontekście potencjału polemicznego można rozpatrywać również przypis, którym redaktorzy charkowskiego pisma opatrzyli tytuł przekładu rozprawy *O filozofii*: poza wzmianką o odczytaniu jej na Uniwersytecie Wileńskim i opublikowaniu w „Dzienniku Wileńskim” oraz prezentacją autora jako filozofa i matematyka „słynącego z uczoności w całej Europie” zawierał on przestrożę skierowaną do czytelników, by byli przygotowani na „wyrazisty i ostry” sposób formułowania myśli⁴². Dyskusja w piśmie „Ukrainskij Wiestnik” nie miała miejsca, ale została podjęta w nim próba przygotowania gruntu pod nią. Przegląd zawartości tego charkowskiego periodyku nie dostarcza wprawdzie innych dowodów zaznajamiania miejscowych odbiorców ze spuścizną Śniadeckiego, dostarcza ich jednak rejestr książek wydanych wtedy w Charkowie: w 1817 roku w tłumaczeniu Pawła Kaniewieckiego ukazała się *Jeografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi*⁴³.

³⁹ Zob. współczesne wydanie: J. Śniadecki, *O metafizyce*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 1, red. T. Kupś, Toruń 2014, s. 151–165.

⁴⁰ Wilna u. Warschau, b. Zawadzki: *Pisma rozmaite Jana Śniadeckiego. T. 1 zawierający żywoty uczonych Polaków. T. II zawierający zagajenia i rozprawy w naukach (d.i. verschiedene Schriften des Joh. Śniadecki. Erstel Theil, enthaltend das Leben gelehrter Polen. Zweitel Theil, Reden und gelehrte Abhandlungen. 1814. 357 u. 358 S. gr. 8, „Allgemeine Literatur-Zeitung” (Halle – Leipzig) 1815, Nr. 162, S. 513–518.*

⁴¹ [Я. Снядецкий], *О философии*, „Украинский вестник”..., c. 322, 329.

⁴² Ibidem, c. 286. Ten sam rys postawy Śniadeckiego mogli mieć na myśli jego rodacy, gdy nazywali go „Jowiszem Gromowładnym” – zob.: M. Mochnacki, *Pisma krytyczne i polityczne*, red. J. Kubiak, E. Nowicka, Z. Przychodniak, t. I, Kraków 1996, s. 433.

⁴³ [Я. Снядецкий], *География, или математическое и физическое описание Земли...*, перев. П. Каневецкий, Харьков 1817.

Zarówno ta książka, jak i czasopismo „Ukrainskij Wiestnik” trafiły do rąk czytelników z drukarni uniwersyteckiej.

„Wiestnik Jewropy” i „Ukrainskij Wiestnik” wyróżniały się wśród rosyjskich wydawnictw periodycznych pod względem liczby i różnorodności publikacji o tematyce polskiej. Wprowadzanie *poloniców* było traktowane przez ich redaktorów jako zadanie priorytetowe, chociaż przy uzasadnieniu swojego stanowiska sięgali oni po nieco inne argumenty.

„Wiestnik Jewropy” został pomyślany przez swojego założyciela jako czasopismo mające zapoznawać rodzimych czytelników z nowinkami życia naukowego, kulturalnego i literackiego państw Europy Zachodniej. Michaił Kaczenowski (1775–1842) – najdłużej zasiadający na stanowisku redaktora tego czasopisma publicysta, tłumacz, badacz kultury Słowian, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego – na plan pierwszy wysunął nowości z Polski, uzasadniając ten wybór względami kulturalnymi i politycznymi. Deklaracje programowe Kaczenowskiego jako redaktora „Wiestnika Jewropy” można podzielić na dwie grupy: do pierwszej należą te, w których wprost przyznawał się on do szczególnego zainteresowania kulturą polską, drugie – to te, w których ogólnie wskazywał na korzystanie ze źródeł obcych, bez wymieniania kultur narodowych. Pierwszą grupę reprezentował *List do Wydawcy* z 1805 roku, w którym nazywał Polaków „nowymi krajanami” Rosjan i nawoływał do poznania ich kultury jako współtworzącej kulturę państwa carów od czasów rozpadu Rzeczypospolitej, a także podkreślał wysoki poziom rozwoju języka i literatury polskiej⁴⁴. Za przykład z drugiej grupy może służyć *Ogłoszenie* z 1822 roku, w którym redaktor wspominał o zaprenumerowaniu wielu zachodnich periodyków, aby po dokonaniu selekcji czerpać z nich materiały do swojego czasopisma⁴⁵.

„Ukrainskij Wiestnik”, redagowany przez Eugrafija Fiłomafitskiego, Grigorija Kwitkę-Osnowjanenkę i Razumnika Gonorskiego, jest uznawany za „pierwsze [...] pismo wydawane za środki Uniwersytetu Charkowskiego”⁴⁶ bądź nawet za „organ uniwersytecki, wzorowany na pismach zagranicznych”⁴⁷. Niewykluczone, że wzorem dla jego twórców były nie tylko pisma zagraniczne, ale także „Wiestnik Jewropy”, założony przez Karamzina z inspiracji prasy zachodniej. To moskiewskie czasopismo stało się zresztą miejscem zamieszczenia ogłoszenia o założeniu „Ukrainskiego Wiestnika”⁴⁸. Zapowiedzi kontynuowania jego wydawania były publikowane już

⁴⁴ Н.И. [М. Каченовский], *Письмо к Издателю*, „Вестник Европы” 1805, № 1, с. 3–11. Kaczenowski podpisał ten artykuł kryptonimem, aby zasugerować czytelnikom, że wyszedł on spod pióra nie jego samego, lecz nieznanego czytelnika, zgłaszającego potrzebę rozwijania tematyki polskiej w imieniu społeczeństwa rosyjskiego.

⁴⁵ Ibidem, с. 257–260.

⁴⁶ *Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, ред. А.Г. Дементьев, А.В. Западов, М.С. Черепанов, Москва 1959, с. 159.

⁴⁷ L. Janowski, *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820)*, Charków 2004, s. 110.

⁴⁸ Р. Гонорский, Е. Филомафитский, Г. Квитка, *О подписке на новый журнал*, „Вестник Европы” 1816, ч. 85, № 1, с. 77–80.

w nim samym, niekiedy z informacjami o celach stawianych przez redakcję, wśród których najważniejszy stanowiło „sprzyjanie [...] sukcesom oświecenia”⁴⁹. Chodziło o podniesienie poziomu miejscowej kultury, edukacji i nauki, także poprzez opisywanie osiągnięć zagranicznych (w tym polskich) na tych polach. Stan miejscowej oświaty był przedstawiany później w statystycznych zestawieniach w wielkonakładowej petersburskiej gazecie „Siewiernaja Pczela”⁵⁰. Tematyka polska zagościła w charkowskim periodyku w chwili jego powstania, ale na większą skalę pojawiła się po otwarciu na Uniwersytecie Charkowskim w 1818 roku Katedry Języka Polskiego. Na jej czele stanął Piotr Hułak-Artemowski, który obok pracy lektora rozwijał współpracę z miesięcznikiem „Ukrainskij Wiestnik”, publikując w nim przekłady z języka polskiego oraz materiały o Polsce i Polakach. Podobnie jak Kaczenowski Hułak-Artemowski wysoko cenił literaturę i kulturę polską, czemu najpełniejszy wyraz dał w inauguracyjnej działalności kierowanej przez siebie jednostki *Mowie na dzień otwarcia Katedry Języka Polskiego...*, zamieszczonej w „Ukrainskim Wiestniku” w 1819 roku⁵¹. Silny związek z działalnością dydaktyczną stanowił wyróżnik zarówno programu charkowskiego czasopisma, jak i postawy Hułaka-Artemowskiego jako popularyzatora kultury polskiej. O takich więziach z dydaktyką nie można mówić w stosunku ani do „Wiestnika Jewropy”, ani do jego redaktora.

Oba przekłady na język rosyjski objęły pełny tekst pracy Śniadeckiego. Oznacza to, że, po pierwsze, w tekście głównym nie zostały pominięte żadne większe fragmenty i żadne nie były do niego dodane, oraz, po drugie, zostały zachowane wszystkie autorskie przypisy. Redaktor „Wiestnika Jewropy” zdecydował o opatrzeniu przekładu rozprawy *O filozofii* przypisem redakcyjnym, zawierającym wskazanie na zbieżność zawartego w niej fragmentu o religii z wymową wcześniejszej publikacji w tym periodyku⁵². W czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” przekład rozprawy Śniadeckiego został wzbogacony, jak już wiemy, o trzy przypisy, z których dwa pochodziły od redakcji, jeden od cenzora. W periodyku moskiewskim przekład znalazł się w dziale „Literatura piękna”, w czasopiśmie charkowskim zasilął dział „Nauki i sztuki”.

Rozprawa Śniadeckiego *O filozofii* składa się z trzech części, z których polemikę z Kantem zawiera środkowa, a dwie pozostałe mają charakter tła kontekstowego. Wskazane przez autora „cztery [...] główne występk i wady w nauce” królewieckiego myśliciela to: „przesadzona nieufność w świadectwie zmysłów”, „wystawienie sobie duszy myślącej bez zmysłów”, „pierwszych zasad nauki [...] nie dowodzenie, ale je

⁴⁹ [Б.п.], *Объявление*, „Украинский вестник” 1818, № 12, с. 124.

⁵⁰ [Б.п.], *Статистический очерк ученых и учебных заведений в России. III. Харьковский Учебный округ, „Северная Пчела”* 1840, № 137, с. 547–548.

⁵¹ П. Гулак-Артемовский, *Речь, в день открытия Кафедры Польского языка при Императорском Харьковском университете произнесенная Лектором оного...*, „Украинский вестник” 1819, № 2, с. 129–161.

⁵² Może chodzi o: С. Нечаев, *Мысли, сравнения и замечания*, „Вестник Европы” 1819, № 6, с. 148–154.

branie za pewne, kiedy takimi nie są”, „podziały i znowu tych podziałów podziały”, charakterystyczne nie tylko dla niego, ale i całej filozofii niemieckiej⁵³. W *Przydadku do pisma o filozofii* Śniadecki poszedł jeszcze dalej, śmiało konstatując, że „nauka Kanta filozofią nie jest, ale raczej do niej przeszkodą”⁵⁴. Najpierw w pierwszym, a potem w drugim piśmie nazwał naukę Kanta „lepianką dawnych subtelności”⁵⁵.

Badacze są zgodni co do tego, że Śniadecki nie był znawcą filozofii Kanta. Podsumowując stan badań nad tym tematem, Tomasz Kupś stwierdzał „wszyscy autorzy opracowań zgodnie podkreślają brak filozoficznych kompetencji Śniadeckiego oraz nietrafność formułowanych zarzutów”, dodając, że „Śniadecki był wyraźnie uprzedzony i dawał jedynie wyraz swojej niechęci, nie akceptował terminologii filozofii krytycznej, uważał ją za sztuczną, pozbawioną precyzji scholastykę”⁵⁶. Wobec powyższego rodzi się pytanie, czy odpowiednie kompetencje do odbioru myśli Kanta mieli komentatorzy pisma *O filozofii* na łamach „Wiernika Jewropy”: Kaczenowski jako autor *Uwag o artykule o filozofii* oraz Wasilij Androsow, spod pióra którego wyszły *Uwagi o przydadku do artykułu o filozofii*? Droga do odpowiedzi na nie prowadzi przez jeszcze jedno pytanie: czy dla komentatorów ważny był sam Śniadecki, czy też traktowali oni rozprawę polskiego uczonego jako punkt wyjścia do szerszego wypowiedzenia się o Kancie?

Z pierwszą sytuacją mamy do czynienia w szkicu Kaczenowskiego, będącym, jak wiemy, odpowiedzią na recenzję Aleksiejewa z gazety kazańskiej. O tej ostatniej oraz o reakcji na nią redaktora „Wiernika Jewropy” Krugłow pisał: „notatka Aleksiejewa nie dotyczy bezpośrednio filozofii Kantowskiej, odnosiła się raczej do kwestii takich jak stan duszy w zaświatach lub znaczenie filozofii francuskiej; [...] Kaczenowski [...] zajął stanowisko Śniadeckiego: «Śniadecki obstaje przeciwko metafizycznemu mistycyzmowi Kanta i jego zwolenników»”⁵⁷. Kaczenowski wziął stronę Śniadeckiego nie dlatego, że był znawcą filozofii i że podzielał stanowisko polskiego uczonego, ale z tego powodu, że uznawał Śniadeckiego za autorytet. Być może poczuł się także urażony tym, że ktoś godzi w jego decyzje w kwestii zawartości pisma.

Drugim tropem poszedł Wasilij Androsow (1803–1841), statystyk, pedagog, publicysta, który większość miejsca poświęcił w swoim artykule Kantowi (albo inaczej: od krytycznej oceny pisma polskiego uczonego płynnie przeszedł do rozważań

⁵³ J. Śniadecki, *O filozofii*, w: idem, *Wybór pism...*, s. 138–140. W drugim kontekście Śniadecki powołał się na przykład człowieka głuchego, który nie ma możliwości poznania muzyki, oraz ślepcę, niezdolnego do dysputy o kolorach. Trzeci zarzut autor wzmocnił pytaniem retorycznym, odnoszącym się do skuteczności dowodzenia filozoficznego Kanta. Te dwa przykłady pokazują obrazowość języka Śniadeckiego, atrakcyjność jego wywodu dla odbiorców. Ta atrakcyjność mogła być jednym z argumentów za tym, aby przetłumaczyć jego rozprawę na język rosyjski.

⁵⁴ J. Śniadecki, *Przydatek do pisma o filozofii*, w: idem, *Wybór pism...*, s. 162.

⁵⁵ Idem, *O filozofii*, w: idem, *Wybór pism...*, s. 137; J. Śniadecki, *Przydatek do pisma o filozofii...*, s. 163.

⁵⁶ T. Kupś, *Polemiki z Jana Śniadeckiego krytyką filozofii Kanta – okoliczności i konsekwencje*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta...*, cz. 3, s. 20.

⁵⁷ A. Krouglov, op. cit., s. 31. Por.: K. [M. Каченовский], *Примечания на статью...*, s. 37–38.

o niemieckim filozofie). W przekonaniu Krugłowa, artykuł Androsowa pokazuje, że „zainteresowanie Kantowską filozofią [...] leżało całkowicie w zasięgu przygotowanego rosyjskiego czytelnika na samym początku XIX wieku”⁵⁸. Przedstawienie swojego stanowiska Androsow rozpoczął od przywołania użytego przez Śniadeckiego w obu rozprawach i wymienionego już wyżej określenia filozofii Kanta: „nawet nie podejmując się roli obrońcy Kanta, można stwierdzić, że system Kantowski nie jest lepianką dawnych subtelności”⁵⁹. We wnioskach pisał: „poniżyć Kanta w opinii powszechnej – to jego [tj. Śniadeckiego – M.D.] główny cel”, „epoka filozofii Kantowskiej stała się faktem, zarzuty są bezpodstawne”⁶⁰. Wzmocnieniu krytycznego względem polskiego uczonego wydźwięku artykułu miało służyć zamykające go pytanie retoryczne: „czy potomni znajdą w historii umysłu ludzkiego imię Śniadeckiego obok imienia Kanta?”⁶¹. Przekonanie o nieporównywalnie większym wkładzie w filozofię Kanta aniżeli Śniadeckiego zadecydowało o tym, że Androsow mniej miejsca poświęcił w swoim artykule obalaniu argumentów autora rozprawy *O filozofii*, przenosząc uwagę na samą filozofię Kanta. Krugłow dostrzegł w artykule Androsowa „profesjonalny zwięzły zarys filozofii teoretycznej Kanta” oraz „całkiem poprawną interpretację *Krytyki czystego rozumu*”, a także dopatrzył się w nim wyrazu protestu przeciwko brakom w wyrobieniu w odbiorze dzieł filozoficznych⁶². Obszerne partie artykułu Androsow poświęcił też pojęciom analizy i syntezy oraz rozróżnieniu „*a priori* – *a posteriori*”. Źródła problemów Androsow doszukiwał się zatem nie w filozofii Kanta, ale w jej niezrozumieniu przez rosyjskich czytelników, którzy są albo w ogóle nieprzygotowani, albo źle przygotowani do tak wymagającej lektury. „Do filozofii potrzeba specjalnego przygotowania” – podkreślał⁶³. Jeśli natomiast ktoś jest przygotowany źle albo nie jest przygotowany, nie powinien nie tylko występować z krytyką, ale w ogóle nie wolno mu zabierać głosu. Stwierdzenie, że „niektóre osoby, nie mając pojęcia o specyficznym języku filozofii, czytając utwory Kanta, Fichtego i innych, uważają je za niezrozumiałe, a filozofię uznają za «nieistotne brednie»”⁶⁴, Androsow odnosił zarówno do Śniadeckiego, jak i do licznej rzeszy rosyjskich czytelników Kanta. Jego ocena przygotowania rosyjskich kręgów intelektualnych do odbioru współczesnej filozofii niemieckiej była więc surowsza od tej, którą dwa wieki później sformułował badacz tej tematyki. Specjalne przygotowanie do odbioru pism Kanta miało obejmować, według Androsowa, przede wszystkim opanowanie pojęć filozoficznych: „ten, kto zajmuje się filozofią jako nauką powinien

⁵⁸ A. Krouglov, op. cit., s. 33.

⁵⁹ W. Androsow, op. cit., s. 114.

⁶⁰ Ibidem, s. 111, 134.

⁶¹ Ibidem, s. 134.

⁶² A. Krouglov, op. cit., s. 34.

⁶³ W. Androsow, op. cit., s. 113.

⁶⁴ Ibidem, s. 112.

przede wszystkim zapoznać się z jej językiem, dzięki czemu [...] *absolutum, noumenon, norma, a priori, a posteriori* nie będą wydawać się mu słowami dziwnymi czy barbarzyńskimi”⁶⁵. Przyznawał, że po lekturze *Krytyki czystego rozumu* uznał za potrzebne nawet przygotowanie osobnego słownika terminów filozoficznych. Pisząc o nieprzygotowaniu do odbioru spuścizny Kanta, miał na myśli więc niskie kompetencje merytoryczne odbiorców. Gdy wspominał zaś o złym przygotowaniu, chodziło mu o stworzony przez Francuzów i bez głębszej refleksji przejęty od nich przez Rosjan wypaczony obraz filozofii: „dla nas Rosjan cała trudność w czytaniu Kanta i filozofii niemieckiej polega na tym, że zbyt przyzwyczajiliśmy się do lekkości, z jaką Francuzi mówią o rzeczach najbardziej abstrakcyjnych”⁶⁶. Androsowa można zaliczyć do najwnikliwszych znawców filozofii Kanta.

Filozofia Kanta stała się przedmiotem ożywionej dyskusji zarówno na ziemiach polskich, na których obok Śniadeckiego głos zabrali Józef Władysław Bychowiec, Anna z Zamoyskich Sapieżyna, Franciszek Wigura i in.⁶⁷, jak i w Rosji, gdzie po Androsowie wypowiedzieli się Faddiej Bułgarin (Tadeusz Bułharyn, rosyjski pisarz polskiego pochodzenia, wydawca wspomnianej gazety „Siewiernaja Pczela”), Filip Ismajłow, Wilhelm Küchelbecker, Nikołaj Polewoj i inni⁶⁸. W Polsce wymiana zdań objęła także przekłady dzieł niemieckiego filozofa⁶⁹. Ten temat pojawił się też w dyskusjach rosyjskich: pośrednio odniósł się do kwestii trudności z przekładem terminów filozoficznych Androsow, bezpośrednio zaś autor przypisów do szkicu *O różnych interpretacjach filozofii niemieckiej* (podpisany jako „red.” – redaktor; mógł być to więc Kaczenowski, kierujący „Wiestnikiem Jewropy”), który przekonywał czytelników, że „niemiecki galimatias także w przekładzie rosyjskim nie może nie być galimatiasem, a jego w żaden sposób nie można uniknąć, kiedy mówi się o metafizyce niemieckich filozofów”⁷⁰.

Dyskusja nad poglądami Śniadeckiego o królewieckim filozofie nie zakończyła się wraz z artykułem Androsowa. W roku, w którym ujrzał on światło dzienne, można dostrzec co najwyżej finał pierwszego etapu dyskusji nad rozprawą *O filozofii*. Ciąg dalszy znajdujemy choćby w dzienniku Wilhelma Küchelbeckera z 1833 roku: w notatce z 7 stycznia pisał on, że „w artykule Śniadeckiego przeciwko Kantowi rzuca się w oczy kilka sofizmatów” i że „uwagi Androsowa na temat kontynuacji artykułu Śniadeckiego [tj. *Przydatku do pisma o filozofii* – M.D.] są bardzo dobre, nie wszystkie jednak

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, s. 132. Por. przypis 24.

⁶⁷ Zob.: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta...*, cz. 1.

⁶⁸ Por.: Zob.: T. Nemeth, *Kant in Imperial Russia*, New York 2017.

⁶⁹ Zob. m.in.: R. Kuliniak, D. Leszczyna, *Spory wokół polskich przekładów dzieł Immanuela Kanta z lat 1795–1918*, cz. 1 (*Polemiki wokół dawnych polskich przekładów Kantowskich „Prolegomenów do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka”*), Wrocław 2015.

⁷⁰ [Б.п.], *Нечто о разных...*, с. 259.

sofizmaty *wileńskiego profesora* zostały odkryte, a nauka Kanta o przestrzeni i czasie nie znalazła wystarczającego wyjaśnienia”, następnego dnia zaś notował: „i jeszcze ciąg dalszy artykułu Śniadeckiego! i to jaki ciąg dalszy!”; mając na myśli tym razem *Ogólne uwagi o nauce umysłu ludzkiego i ogólny przegląd nauki Kanta*⁷¹.

Wnioski płynące z powyższych rozważań będą różne w zależności od tego, czy na plan pierwszy wysuniemy filozofię Kanta, czy też rozprawę Śniadeckiego. Nie chodzi przy tym oczywiście o żadne zasadnicze różnice, a jedynie o inne rozłożenie akcentów. Przy formułowaniu jednych i drugich zostanie uwzględniony schemat transferu kulturowego.

Rozprawa *O filozofii* znalazła się w pokaźnym korpusie publikacji zaczerpniętych przez rosyjskich redaktorów i tłumaczy z „Dziennika Wileńskiego”. Z tego wileńskiego periodyku pochodziła większość „polskiej” zawartości „Wiestnika Jewropy” i „Ukraińskiego Wiestnika”. „Figurują tu: Naruszewicz, Krasicki, Karpiński, Dmochowski, ks. Czartoryska, Szwejkowski, Jan Śniadecki oraz przygodne artykuły z «Tygodnika Polskiego» i «Dziennika Wileńskiego»” – pisał o zawartości charkowskiego miesięcznika Ludwik Janowski⁷². Określenia „przygodny”, wskazującego na przypadkowość działań, badacz nie użył wprawdzie w stosunku do rozprawy *O filozofii*, ale prawdą jest, że zarówno Hułak-Artemowski, jak i Kaczenowski natknęli się na nią w trakcie kwerendy „Dziennika Wileńskiego”, zorientowanej bynajmniej nie na publikacje o takiej tematyce albo tego autora, ale w ogóle na *polonica*. Pismo Śniadeckiego znalazło się w polu ich widzenia przy okazji realizacji szerszego planu, jakim było zapoznavanie rodaków z kulturą polską. Głównym powodem zainteresowania się przez nich dziełem *O filozofii* nie były także zawarte w niej uwagi o Kancie. Kiedy jednak rozprawa wyszła w „Wiestniku Jewropy”, okazało się, że trafiła na przygotowany grunt, przy czym nie tylko w kontekście odbioru kultury polskiej, ale również filozofii niemieckiej (albo, jeśli posłużyć się nomenklaturą Picka, natrafiła na koniunkturę na nowe treści). Hułak-Artemowski oraz przede wszystkim Kaczenowski, w którego czasopiśmie praca Śniadeckiego stała się przedmiotem dyskusji, stali się pośrednikami w przekazywaniu na grunt rosyjski wiedzy o filozofii Kanta jak gdyby mimo woli, przy okazji realizacji innego zamierzenia. Te sprzyjające okoliczności – zainteresowanie w społeczeństwie rosyjskim nowinkami filozoficznymi z Niemiec i ich odbiorem na ziemiach polskich – nie uszły uwadze Kaczenowskiego, a owocem jego redaktorskiej spostrzegawczości był ciąg publikacji powiązanych w ten czy inny sposób z pracą *O filozofii*. Przekład pisma Śniadeckiego pobudził do dyskusji nad filozofią Kanta, dał Rosjanom powód do refleksji nad nią. To właśnie Kant, a nie Śniadecki (jako przedstawiciel kultury polskiej) był ważny dla Androsowa, głównej postaci w dyskusji wokół rozprawy *O filozofii* na łamach „Wiestnika Jewropy”. Wątki kantowskie w publikacjach o rozprawie polskiego myśliciela, wychodzących spod

⁷¹ B.K. Кюхельбекер, op. cit., s. 219 (podkreślenie autora).

⁷² L. Janowski, op. cit., s. 115.

pióra zarówno jego przeciwników (Androsow), jak i zwolenników (Kaczenowski), stanowiły w nich jak gdyby „dyskusję wewnętrzną”, „dyskusję w dyskusji”. Za sprawą dwóch przekładów rozprawy *O filozofii* (przede wszystkim jednak opublikowanego w „Wierniku Jewropy”) proces odbioru filozofii Kanta w Rosji przybrał na intensywności, ożywił się, a dyskusje nad niemieckim filozofem wzbogaciły się o nowe wątki myślowe. Artykuł Androsowa można rozpatrywać już w kontekście recepcji Kanta w Rosji, inicjatywy translatorskie Hułaka-Artemowskiego oraz Kaczenowskiego i odpowiedź Kaczenowskiego na recenzję w kazańskiej gazecie wpisują się raczej w zjawisko transferu kulturowego. Pismo *O filozofii* znalazło się w rękach rosyjskich czytelników w tym samym roku, w którym wyszło ono w języku polskim, i już w tym samym roku doczekało się w Rosji pierwszej recenzji. Ta szybkość reakcji rosyjskich intelektualistów na pojawienie się rozprawy Śniadeckiego wydaje się zasługiwać na specjalne odnotowanie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Androsow W.P., *Przydatek do pisma o filozofii*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3 (*Polemiki z Janem Śniadeckim*), przeł. A. Kondrat, red. R. Sprecht, Toruń 2016.
- Dowgird A., *Rozbiór dzieła pod tytułem: O Filozofii przez Felixa Jarońskiego, z uwagami nad nim*, „Dziennik Wileński” 1817, t. VI, nr 31 (lipiec), nr 32 (sierpień), nr 33 (wrzesień).
- Mochacki M., *Pisma krytyczne i polityczne*, red. J. Kubiak, E. Nowicka, Z. Przychodniak, t. I, Kraków 1996.
- Philopolski [Dzieduszycki T.], *Uwagi nad pismem Jana Śniadeckiego: o Filozofii*, „Pamiętnik Lwowski” 1819, nr 10.
- Pisma... o filozofii Kanta za staraniem T.E. Szopowicza a nakładem uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [wyd. T.E. Szopowicz], Kraków 1821.
- Śniadecki J., *Dzieła*, t. V, Warszawa 1837.
- *O filozofii*, „Dziennik Wileński” 1819, t. I, nr 5.
 - *O filozofii*, „Pamiętnik Lwowski” 1819, t. II, nr 7.
 - *Pisma rozmaite*, t. 4, Wilno 1822.
 - *Przydatek do pisma o filozofii*, „Dziennik Wileński” 1820, t. II, nr 6, 7.
 - *Wybór pism naukowych*, Warszawa 1954.
- Wilna u. Warschau, b. Zawadzki: *Pisma rozmaite Jana Śniadeckiego. T. 1 zawierający żywoty uczonych Polaków. T. II zawierający zagajenia i rozprawy w naukach (d.i. verschiedene Schriften des Joh. Śniadecki. Erstel Theil, enthaltend das Leben gelehrter Polen. Zweitel Theil, Reden und gelehrte Abhandlungen. 1814. 357 u. 358 S. gr. 8, „Allgemeine Literatur-Zeitung” (Halle – Leipzig) 1815, Nr. 162.*

Opracowania

- Dąbrowska M., *Dzienniki (przyszłych) historyków w perspektywie intertekstualnej: odwołania lekturowe w „dzienniku getyńskim” Aleksandra Turgeniewa*, „Prace Literaturoznawcze” 2025, t. XIII.
- Fryckowski E., *Poglądy społeczno-filozoficzne Jana Śniadeckiego*, Bydgoszcz 1985.
- Janowski L., *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820)*, Charków 2004.
- Johann Heinrich Abicht – filozof wileński. *Działalność naukowa i dydaktyczna (1804–1816)*. *Badania i źródła*, oprac. T. Kupś, J. Usakiewicz, D. Vilūnas, Toruń 2023.
- Krouglov A., *Jan Śniadecki i polemika wokół Kanta w rosyjskiej prasie początku XIX wieku*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3 (*Polemiki z Janem Śniadeckim*), przeł. A. Kondrat, red. R. Sprecht, oprac. nauk. A. Krouglov, T. Kupś, Toruń 2016.
- Kuliniak R., Leszczyna D., *Spory wokół polskich przekładów dzieł Immanuela Kanta z lat 1795–1918*, cz. 1 (*Polemiki wokół dawnych polskich przekładów Kantowskich „Prolegomenów do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka”*), Wrocław 2015.

- Kupś T., *Abicht and Śniadecki: about a Turbulent Philosophical Dispute at the Imperial University of Vilnius in 19th century*, „Problemos” 2023, vol. 104.
- *Polemiki z Jana Śniadeckiego krytyką filozofii Kanta – okoliczności i konsekwencje*, w: *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3 (*Polemiki z Janem Śniadeckim*), red. R. Sprecht, Toruń 2016.
- Magnone L., *Emisariusze Freuda: transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligenckich przed drugą wojną światową*, t. I, Kraków 2016.
- Nemeth T., *Kant in Imperial Russia*, New York 2017.
- Pick D., *Czym jest transfer kultury? Transfer kultury a metoda porównawcza. Możliwości zastosowania transferts culturels na gruncie polskim*, w: *Monolog, dialog, transfer. Relacje kultury polskiej i niemieckiej w XIX i XX wieku*, red. M. Zielińska, M. Zybura, Wrocław 2013.
- Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 1, red. T. Kupś, Toruń 2014.
- Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 4 (*Konkurs na katedrę filozofii w Uniwersytecie Wileńskim w 1820 roku*), oprac. T. Kupś, D. Viliūnas, Toruń 2017.
- Swiat M., *Transfer w myśli społecznej. Od transferu kulturowego do transferu między kulturami*, Warszawa 2020.
- Słownik łacińsko-polski*, t. II, IV, red. M. Plezia, Warszawa 1999.
- Ziemia T., *Jan Śniadecki na polu filozofii*, Kraków 1872.

Źródła drukowane (w języku rosyjskim)

- [Б.п.], *Кантова философия во Франции*, „Вестник Европы” 1802, № 6.
- [Б.п.], *Нечто о разных толках Германской философии*, „Вестник Европы” 1817, № 20.
- [Б.п.], *Объявление*, „Украинский вестник” 1818, № 12.
- [Б.п.], *Статистический очерк ученых и учебных заведений в России. III. Харьковский Учебный округ*, „Северная Пчела” 1840, № 137.
- Алексеев Д., *Примечания на статью о Философии*, „Казанские Известия” 1819, № 99, с. 392–393, № 101.
- [Андроссов В.], *Замечания на Прибавление к статье о философии*, „Вестник Европы” 1823, № 3/4, февраль, № 6, март.
- Андроссов В., *Замечания на „Прибавление к статье о философии”*, в: *Кант: pro et contra*, Санкт-Петербург 2005, с. 1–20, https://russianway.rhga.ru/upload/main/06_Androssov.pdf [dostęp: 12 XI 2025 r.].
- Гонорский Р., Филомафитский Е., Квитка Г., *О подписке на новый журнал*, „Вестник Европы” 1816, ч. 85, № 1.
- Гулак-Артемовский П., *Речь, в день открытия Кафедры Польского языка при Императорском Харьковском университете произнесенная Лектором оногo...*, „Украинский вестник” 1819, №2.
- [Каченовский М.], *Объявление*, „Вестник Европы” 1822, № 23.
- [Каченовский М.], Н.Щ., *Письмо к Издателю*, „Вестник Европы” 1805, № 1.
- [Каченовский М.], К., *Примечания на статью о философии*, „Вестник Европы” 1820, № 1, январь.
- Карамзин Н.М., *Письма русского путешественника*, в: Карамзин Н.М., *Сочинения в двух томах*, т. 1, Ленинград 1984.
- Кюхельбекер В.К., *Дневник (1831–1845)*, в: Кюхельбекер В.К., *Путешествие. Дневник. Статьи*, Ленинград 1979.
- Нечаев С., *Мысли, сравнения и замечания*, „Вестник Европы” 1819, № 6.
- Письмо от Яна Снядецкого ко ксендзу Коллонтаю. Ответ ксендза Коллонтая*, „Вестник Европы” 1818, ч. ХCVIII.
- [Снядецкий Я.], *География, или математическое и физическое описание Земли...*, перев. П. Каневецкий, Харьков 1817.
- Снядецкий Я., *О польском языке*, „Вестник Европы” 1815, № 15, август.
- *О творениях классических и романтических*, „Вестник Европы” 1819, № 7, апрель, № 8, апрель.
- *О философии*, „Вестник Европы” 1819, № 11, июнь.
- *О философии*, перев. П. Артемовский-Гулак, „Украинский вестник” 1819, кн. 6, июнь.
- *Общие замечания по поводу науки об уме человеческом и общих взгляд на состав кантовой науки*, „Вестник Европы” 1823, № 2, январь.
- *Письмо к Редактору Денника Виленского*, „Вестник Европы” 1815, № 11, июнь.
- *Прибавление к статье о философии*, „Вестник Европы” 1822, № 23, № 24.
- Толстой Л.Н., *Полное собрание сочинений*, т. 9, Москва 1937.

Оpracowania (w języku rosyjskim)

- Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, ред. А.Г. Дементьев, А.В. Западов, М.С. Черепанов, Москва 1959.